

A természetes nyelv fogalma a nyelvtudományi paradigmák tükrében

Mint ismeretes, a nyelvtudománynak mint önálló, autonóm szaktudománynak a létrejöttét a történeti-összehasonlító kutatások XIX. századi elterjedése segítette elő. Az újgrammatikusok, mint köztudott, az ember (individuum) beszédtevékenységének az összes megnyilvánulását a nyelvtudomány tárgyának tekintették. Szerintük a beszédtevékenységet fiziológiai, fizikai és pszichikai tényezők determinálják, és minden grammatikai kategóriának pszichikai alapja van. Ez különösen a szemantikára és a szintaxisra érvényes, amelyek esetében a struktúrák és a folyamatok megalapozottságát az úgynevezett asszociációs pszichologizmusban keresték. A XIX. század végére azonban az újgrammatikusok innovációs potenciálja kezdett kimerülni. Az általuk képviselt indukcionista paradigmát, amelyet végigkísért a historicizmus, a pozitívizmus, az evolucionizmus és a pszichologizmus, a XX. sz. első negyedében új nyelvtudományi paradigma váltja fel, amelyet strukturalizmusnak, illetve verifikacionizmusnak is nevezünk (Bańcerowski 2001a.: 1–29). A strukturalisták nemcsak új kutatási perspektívát vázoltak fel, hanem ezzel egyidejűleg a természetes nyelv fogalmát is új megvilágításba helyezték. A nyelvet, mint a társadalmi tudat jelenségét, jelrendszernek, rendezett elemek halmazának (struktúrának) tekintették, amelyek különböző nyelvi struktúrákban különböző funkciót töltenek be. Így a nyelvtudomány kutatási tárgya is más megfogalmazást nyert, mert az újgrammatikusok a nyelvet konkrét személyek agyába lokalizálták. (Efelől semmilyen kétséget nem hagyott az újgrammatikusok iskolájának társalapítója és teoretikusa, Hermann Paul [1846–1921].)

Nem minden strukturalista innováció bizonyult azonban helyesnek és maradandónak. Ma már tudjuk, hogy egyes strukturalizmus előtti nézetek a természetes nyelvre vonatkozóan helytállóbbnak bizonyultak, mint a strukturalistáké. A strukturalisták tartós eredményeihez főként metalingvisztikai innovációik tartoznak, vagyis az, hogy nekik köszönhetően teljesen megváltozott a nyelvtudomány értelmezése, felfogása. A legfontosabb eredményük az volt, hogy véglegesen „tudományosították” a természetes nyelvek szinkrón elemzését, és megalapozták a nyelvtudomány deskriptív ágát. Ebben fontos szerepet játszottak a strukturalisták „procedurális” aspirációi is. Olyan analitikus módszereket (procedúrákat) kerestek, amelyek lehetővé teszik az alapvető (szegmentális) és a szintaktikai (kompozicionális) nyelvi alrendszerek „mechanikus” feltárását és „objektív” leírását. Természetesen, az ilyen jellegű procedurális erőfeszítések egyszerűen nem érvényesülhettek, de ennek ellenére nagyon hasznosak voltak abban az értelemben, hogy rámutattak a szinkrón rekonstrukció értelmére és szükségességére, és ezzel bebizonyították, hogy az újgrammatikusok által hirdetett nézetek, amelyek szerint a nyelvek tudományos szinkrón elemzése, leírása egyáltalán nem lehetséges, alaptalanok. Sőt, azt is bebizonyították, hogy a szinkrón elemzés a történeti nyelvtudomány számára is lehetséges és nélkülözhetetlen. Kimutatták, hogy a lingvisztikai gondolkodásnak a kezdetét és a végét nem a diakrón, hanem a szinkrón kérdések jelentik. Egyrészt: minden nyelvi elem valamely rendszer komponense, másrészt: valamely elemváltozás automatikusan maga után vonja annak az egész rendszernek a megváltozását, átalakítását, amelyhez az adott elem tartozik.

Ahogy már említettük, a strukturalisták metodológiai aspirációinak a megvalósítása radikálisan megváltoztatta a nyelvtudomány kutatási tárgyának az értelmezését, és tulajdonképpen ez, és nem más forradalmasította teljesen az újgrammatikusok indukcionista paradigmáját. Ennek eredményeképpen jött létre véglegesen a nyelvtudomány, mint relatíve önálló empirikus tudomány.

Annak, hogy a strukturalisták procedurális álmaikat nem tudták érvényesíteni, nincs semmi jelentősége. Ma már tudjuk, hogy a szinkrón lingvisztikai elemzés eredményeinek tudományos értéke nem függ olyan nagy mértékben az alkalmazott eljárásoktól, mint ahogy ezt feltételezték, sőt, néha egyáltalán nem is függ tőlük. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a strukturalisták által kidolgozott és alkalmazott eljárási módszereket el kell vetni, vagy jelentőségüket le kell becslülni. Egyértelműen megállapítható, hogy releváns szerepük volt a lingvisztikai gondolkodás további fejlődésében. Azt viszont negatívumként lehet felróni a strukturalistáknak, hogy a kutatások bizonyos fázisában dogmatikussá tették nézeteiket, és ettől kezdve ez fékező tényezőként jelentkezett a nyelvtudomány fejlődése szempontjából. Bírálatot érdemelnek a strukturalista proceduralizmusból származó konceptuális következmények is a természetes nyelv ontológiai és funkcionális felfogása, illetve jellemzése tekintetében. Negatívumként értékelhető az a tény is, hogy a strukturalisták a nyelvtudományi kutatásokból teljesen kivonták a mentális valóság egész területét, és ennek eredményeként a nyelvészeti kutatásokat az összegyűjtött (írott) nyelvi kifejezések, szövegek „mechanikus” elemzésére korlátozták. Ezek a metalingvisztikai jellegű döntések azt okozták, hogy a természetes nyelveket a nyelvi korpuszokkal kezdték azonosítani, illetve ezeket a korpuszokat úgy értelmezték, hogy azok a természetes nyelveket is tartalmazzák, a természetes nyelvek ezeknek a korpuszoknak valamilyen immanens struktúráját alkotják, s ez a struktúra azonos a természetes nyelvvel. A strukturalisták azt hitték, hogy azt, amit természetes nyelvnek nevezünk, egyszerűen ki lehet vonni, ki lehet következtetni a nyelvi korpuszokból, ha a megfelelő analitikus procedúrák rendelkezésre állnak. Így a strukturalista koncepciók értelmében a természetes nyelvet olyan létező kezdték tekinteni, amely az embertől függetlenül létezik, amely egyrészt, a nyelvhasználó mentális szférájában messzemenő autonómiával rendelkezik, másrészt pedig tőle függetlenül is létezhet. A strukturalisták inkább a nyelv társadalmi funkcióival foglalkoztak, figyelmen kívül hagyva az említett mentális valóságot és teljesen ignorálva a nyelv kognitív, az ember belső világát érintő funkcióit. Végeredményben azt mondhatjuk, hogy nem annyira a természetes nyelvvel, hanem inkább és főként a nyelvi mechanizmus végső produktumaival foglalkoztak.

A nyelvnek a hordozóikkal, azaz a nyelvhasználókkal történő kapcsolatba hozását először Noam Chomsky kezdeményezte, azáltal, hogy a nyelvészek érdeklődésének súlypontját a nyelvi korpuszokról az úgynevezett nyelvi kompetencia vizsgálatára helyezte át (Chomsky 1965). Bár ennek az áttolódásnak a szükségessége már bizonyos értelemben az eredeti generatív elvekből is következett, mivel, mint tudjuk, a generatív grammatika egyik fontos pillére az innátakoncepció, amely abból a hipotézisből indul ki, hogy bizonyos grammatikai struktúrák a **homo sapienssel** veleszülettek, és ebben az értelemben univerzális jellegűek (Schaff

1972). Ennek ellenére Chomsky kezdetben a strukturalisták nyomdokain haladt, és kutatási érdeklődése akkoriban kimondottan a nyelvi szövegek korpuszainak a vizsgálatára összpontosult (Chomsky 1962: 13). A nyelvet mondatok halmazának tekintette. Ezért a generatív grammatikában nagy súlyt helyeztek a mondattanra, amely a hagyományos strukturalizmusban csak másodlagos szerepet játszott. Chomsky koncepciójára nagyon komoly hatást gyakorolt a modern formális logika, főleg a Tarski-féle bizonyítás, amely szerint a dedukciós tudományokban is be lehet vezetni az igazságproblematikát. Ennek eredményeképpen a szemantikai elemzésben is teret nyertek azok a filozófiai és logikai nyelvi koncepciók, amelyek eddig kizárólag csak a nyelv szintaxisának a logikai elemzésére összpontosultak. A transzformációs generatív grammatika előzménye a modern nyelvfilozófia és a logika volt (elsősorban Rudolf Carnap „Die logische Syntax der Sprache” és Kazimierz Ajdukiewicz „Das Weltbild und Begriffsapparatur”, „Sprache und Sinn”, „Die wissenschaftliche Weltperspektive [Erkenntnis]” c. munkája [Schaff 1972]), elméleti keretét egyértelműen a dedukciós módszer határozta meg. Ezt a paradigmát falszifikacionizmusnak is nevezik (Bańcerowski 2001a.: 1–29), mivel azt az elvet követte, hogy az adott hipotézis csak akkor válik a tudományos tudás elemévé, ha falszifikálható. Chomsky határozottan ellenezte azt, hogy a generatív grammatikát bármilyen implicit (belső), azaz egy konkrét személy által „internalizált” grammatikával azonosítsák. A vizsgált mondatalmazok formális generatív rekonstrukcióit kapcsolatba hozta az úgynevezett ideális beszélő-hallgató kompetenciájával. Ez az innováció kétségkívül kiváltotta a nyelvi mentális (pszichikai) valóság iránti érdeklődést, bár akkor még nem gondoltak arra, hogy éppen ez a valóság, nem pedig valamilyen ideálisan felfogott nyelv képezi majd a nyelvtudomány elsődleges tárgyát. Érdeemes megjegyezni, hogy kezdetben a pszicholingvisztika is csak a nyelvészeti konstruktumok (formális grammatikák) pszichikai realitását tanulmányozta. Eleinte hasonló módon járt el a neurolingvisztika is.

Abban, hogy a nyelvet a konkrét hordozóval hozzák kapcsolatba, a következő lépést Dell Hymes tette meg (Hymes 1971), amikor a nyelvi kompetencia fogalmát az úgynevezett kommunikatív kompetencia fogalmával gazdagította. Koncepciója, mint ismeretes, nagymértékben befolyásolta nemcsak a szociolingvisztika, hanem a nyelvi pragmatika fejlődését is. Ezzel lényegesen kiszélesedtek a nyelvtudomány további perspektívái is.

A strukturális és a klasszikus generatív nyelvtudomány csak a nyelvi, ráadásul csak az „ideálisan megtisztított” nyelvi kifejezések vizsgálatára korlátozódott, most viszont már azt a tényt is figyelembe kezdték venni, hogy a valóságban nemcsak maguk a nyelvi megnyilatkozások, hanem a megnyilatkozások szerzőinek a nyelve is nagyfokú differenciáltságot mutat, és hogy a valóságban ezek valamilyen variáns formájában jelennek meg. Hamarosan észrevették, hogy a nyelvi kifejezések soha sem szerepelnek önállóan, hanem minden esetben a nem verbális (para- és extranyelvi) kódok jelenléte kíséri őket, együttműködve velük.

Érdeemes hozzátenni azt is, hogy a természetes nyelvek különböző funkcionális kapcsolatai a mentális, azaz a pszichikai és a neurológiai szférában már a 60-as évektől kezdve a tudományos kutatások tárgyává váltak, de a 80-as évek

elejéig a figyelem tulajdonképpen az emberi mentális valóságnak csak egy bizonyos fragmentumára korlátozódott. A nyelvet egy sajátos „kommunikációs berendezésnek” vélték, mégpedig olyannak, amely majdnem teljesen automatikusan működik. Csak a legújabb időkben vagyunk tanúi annak, hogy a kutatók egyre nagyobb figyelmet fordítanak a nyelv kognitív szerepére, azaz a nyelvnek az ember egész mentális felszereltségében játszott szerepére, funkcióira. Ezeknek az erőfeszítéseknek az eredményeként született meg az új kutatási irányzat, a kognitív nyelvészet mint a posztmodernista paradigma megnyilvánulása (Bańcerowski 2001a.: 1–29).

A kognitív nyelvészet a természetes nyelveket sokkal szorosabban fűzte össze a konkrét nyelvhordozókkal, mint ahogy ezt a generatív nyelvészet tette, mivel azt feltételezte, hogy az emberi nyelv természete megértésének a kulcsa az emberi megismerés folyamatainak a megértésében rejlik. A „kognitív” melléknév a latin: *cognitus, cognito* a *co(cum)* (= együtt, teljesen, teljes egészében) + *gnoscere* (= tud, ismer) igéből képzett alak, amely az indoeurópai **gno-* tőből származik (angol: *know*), és arra a tudásra utal, amely a percepciót és a megismerést kísérő azon mentális folyamatokkal függ össze, amelyek az emlékezethez, a gondolkodáshoz, a minősítéshez, valamint az ember szélesebb értelemben vett emocionális és érzelmi szférájához is kapcsolódnak (Rorty [szerk.] 1980). A generatív nyelvelméletnek a kognitivisták által történő bírálata, a modularitáson kívül, többek között a generatív grammatika pszichológiai realitásának a hiányára vonatkozott, mivel a kognitív nyelvészet szerint a generativisták több olyan konstrukciót és fogalmat hoztak létre, amelyeknek nincs sok köze a pszichológiai valósághoz (Fife 1994: 9–64).

A kognitív nyelvészek szerint (Langacker, Lakoff) nem létezik külön grammatikai (nyelvi) modul, mivel az ember megismerési folyamatainak az összessége a nyelvtanulási és a nyelvhasználati képességgel együtt egyetlen egy és megoszthatatlan kognitív rendszernek van alárendelve. Azért e nézet szerint a nyelv az ember megismerési rendszerének integráns része, és így attól függetlenül értelmezhető, ami ebben a rendszerben veleszületett. Tehát a kognitív nyelvészet a nyelv teljesen más (nem moduláris) organizációját tételezi fel.

Így a kognitív nyelvelméletben természetszerűen igen fontos szerepet játszik a tudás fogalma. A generatív nyelvészettel szemben a kognitivisták nemcsak az operacionális nyelvi tudást veszik figyelembe, hanem a funkcionális-szemantikai és pragmatikai tudást is. Érdeklődési körük nem korlátozódik csupán a nyelvi tudásra, hanem programszerűen kiterjed a nyelven kívüli objektív valóságról szóló tudásra is. Tehát itt arról a kérdéstről van szó, hogy a nyelv milyen helyet foglal el az ember kognitív felszereltségi keretében, milyen szerepet játszik a világról s ebben magáról az emberről is szóló információk befogadásában, feldolgozásában, kategorizálásában, konceptualizálásában, tárolásában. A kognitivisták nem kérdezik azt, hogy mi a tudás, milyenek a létezési formái stb. A tudásról általában úgy esik szó, mintha az az emberen kívül is létezne, létezhetne, mintha az emberi agyban egy bizonyos autonóm tudásfajtának csak valamilyen reprezentációja létezne. A tudást majdnem kizárólag úgy értelmezik, hogy azt a különböző beszélt, illetve írott nyelvi kifejezések: szavak, szintagmák, mondatok,

szövegek tartalmazzák. Ezt viszont ontológiai jellegű tévedésnek is minősíthetjük. A valóságban azonban sem a szavak, sem a mondatok, sem a szövegek nem tartalmaznak és nem is tartalmazhatnak semmilyen tudást. Gyakran azt szokták mondani, hogy az ember a gondolatait, a tudását a papírra kiönti. Senki nem képes ezt megcsinálni. Mert vajon hogyan? Az ereken keresztül? Toll vagy ceruza segítségével? Egyébként, ha ez lehetséges lenne, akkor ez azt jelentené, hogy az, aki továbbítja, átadja a tudását, annak fogja a tudása. Ugyanúgy, mint a természetes nyelv esetében (Bańczerowski 2001a.: 282–5), a tudás is csak az élőlényekben, az élőlények agyában létezik és létezhet. Más létezési formája nincs. Ez mindenfajta tudásra vonatkozik, a nyelvi és a nyelven kívüli, az elméleti és a gyakorlati, a velünk született és a megszerzett, az igaz és a hamis, a tudatosult és a nem tudatosult, az alap- és a metatudásra egyaránt. Egyszóval, a tudás minden fajtájának azonos az ontológiai státusza.

A tudásbirtoklás az ember kizárólagos tulajdonsága. Bizonyos fajta genetikai tudás minden élőlényre jellemző, különösen pedig azokra, amelyek aggyal rendelkeznek. Sok „nem emberi” agy öröklés útján megkapja a kiegészítő tudás megszerzésének a képességét is. Mindenesetre nem lehet igaz az, hogy csak az ember kapja a tudást a természettől, hogy csak az ember van genetikailag felszerelve „tudást teremtő” képességgel. Bizonyos értelemben azt mondhatjuk, hogy a növények is rendelkeznek bizonyos „tudással”, mivel „tudják” azt, hogy milyen feltételek mellett, mikor stb. csírázhatnak, mikor ereszhetnek leveleket, mikor virágozhatnak stb. Minden mag, minden gyümölcs, minden szem krumpli, minden szem bab stb. tartalmaz bizonyos „tudást”. Tehát a tudást az élőlények bizonyos állapotaként, tulajdonságaként, programjaként értelmezhetjük. Természetesen ezt csak az élőlények agyára korlátozhatjuk. El kell különíteni azonban a genetikai tudást, azaz a genetikai átörökítésből származó tudást a tapasztalat, a gyakorlat, a gondolkodás stb. útján szerzett, létrehozott tudástól. A tudás mellett ki kell emelni az élő szervezeteknek azt a képességét, amely a tudás reprodukálására, feldolgozására és/vagy létrehozására irányul. És végül, világosan meg kell különböztetni a tudást és a képességet. A tudás a képességnek a komponense, tehát minden képesség a tudásnak valamilyen mennyiségét implikálja. Más szempontból viszont azt mondhatjuk, hogy a tudás önállóan is létezhet. Jó példa arra, hogy néha tudjuk azt, hogy hogyan kellene valamit megcsinálni, de nem tudjuk azt megvalósítani. Valószínűleg nem létezhet azonban a tudástól független „tisztá” képesség. A tudást és a képességet egyrészt komparatív tulajdonságoknak tekinthetjük, azaz olyan tulajdonságnak, amely vagy van vagy nincs, másrészt pedig graduális tulajdonságként értelmezhetjük, azaz olyan tulajdonságként, amelyből több vagy kevesebb lehet.

Bizonyos tudásmennyiséggel genetikailag minden élőlény rendelkezik, de nem egyformán. Valószínűleg bizonyos „közös” tudás minden élőlényre érvényes, de amellet minden faj kap a természettől bizonyos specifikus tudásmennyiséget is a különféleség fenntartása érdekében. Nem biztos azonban az, hogy minden élőlény rendelkezik/rendelkezhet tudásteremtő potenciállal is. Az örökölt közös és a specifikus tudásról, valamint a tudásteremtő képességről beszélhetünk az egyes fajok szemszögéből is. Ez vonatkozik az emberre is. Nem kétséges, hogy

minden ember genetikailag fel van szerelve bizonyos közös, azaz az egész emberiségre, az emberi fajra jellemző általános tudással és egyidejűleg egy specifikus tudáspotenciállal és tudásteremtő képességgel is. Az ember a többi fajhoz viszonyítva megkapja a természettől a leggazdagabb tudáspotenciált és a tudás reprodukálásához, létrehozásához, feldolgozásához stb. nélkülözhetetlen leghatalmasabb képességet is. Ezenkívül az embereket a többi fajtól megkülönbözteti a természettől kapott specifikus nyelvi tudásnak a „csírája”, valamint a nyelvalkotó képesség óriási potenciálja, amelyeket képes fejleszteni, és egy meghatározott nyelvvé alakítani. A nagyobb vagy kisebb tudásmennyiség létrehozása, feldolgozása stb. az egyes emberek esetében nemcsak a tudásteremtő potenciál nagyságától, illetve minőségétől függ, hanem attól is, hogy milyen jellegű hatások érték ezt a potenciált, hogy ezt a fejlődést ösztönözték-e, és milyen irányba, hogy milyen módon történt az emberi agy kognitív alakulása stb. Egyelőre azt sem tudjuk pontosan, hogy milyen módon történik a tudás genetikai úton történő átadása, hogy milyen formában létezik az emberi agyban, hogyan materializálódik az egyes sejtekben, milyen formában léteznek a létrehozott tudás különböző fajtái. Lehetséges, hogy bizonyos tudásfajták a valóság bizonyos reprezentációi, esetleg modelljei vagy sajátosságos „tükei”.

A tudás olyan tulajdonság, amelyet senki sem képes senkinek átadni. Senki sem tud elsajátítani semmilyen tudást szó szerinti értelemben. Az emberek nem adják át egymásnak a tudást közvetlen módon, azaz olyan módon, ahogy tárgyakat adnak át egymásnak. A tudással ugyanaz a helyzet, mint a nyelvvel (Bańcerowski 2001b.: 282–5). A tudásnak olyan a természete, hogy nem adható át, illetve nem sajátítható el. A tudást mindenki kénytelen egyedül létrehozni vagy rekonstruálni. Az emberek közötti kommunikáció nem azon alapul, hogy az adó átadja a tudását a vevőnek, és a vevő azt befogadja, elsajátítja, rögzíti. Miért van az, hogy az emberek sokszor képtelenek „egyezségre” jutni akkor is, ha ezt nagyon akarják, és miért fordul elő sok esetben az a jelenség, hogy a kommunikációs partnerek nem értik vagy félreértik egymást, pedig az információátvitel megtörtént. Az emberi kommunikálás rendkívül bonyolult műveletek komplexumát implikálja. Megismerésük nélkül nem tudjuk megérteni és megmagyarázni azt, hogy min alapulnak a „tisztá” nyelvi, és min a kommunikációs műveletek.

Ahogy már korábban említettük, az emberek nem képesek közvetlenül átadni egymásnak a tudást, és ezért használják a nyelveket, ezért találták ki azokat. Az interakció keretében az emberek csak a tudást helyettesítő, megjelölő, szimbolizáló szignálokat, többé vagy kevésbé adekvát jeleket adják át egymásnak. Minden szignál, legyen az esetleges vagy céltudatos, mindig csak saját magáról „informálja” a vevőt. Először is arról, hogy létrejött és megérkezett, másodsor pedig arról, hogy ugyanolyan, mint az, amellyel a vevő már rendelkezik, és nem más. Az, hogy az adó a szignált „ugyanolyannak”, azaz a már korábban megismert szignál másának „tartja”, nemcsak a szignáltól, annak jegyeitől vagy tulajdonságaitól függ, hanem nagymértékben függ a vevőtől, a vevő percepció, konceptualizációs, kategorizációs képességeitől, a vevő által szerzett tudástól és a benne internalizált sztereotípusoktól, a kultúrtradícióktól stb. is. Tehát a szignálok tovább-

bíthatók és észlelhetők mint valaminek a helyettesítői, mint olyan jelek, amelyek a mögöttük rejlő tartalom létezéséről tájékoztatják a vevőt.

Az „átadott” vagy a „felfogott” jelek mindig valamilyen fizikai jelenségek, azaz szignálok vagy valamilyen konkrét tárgyak. A tudást reprezentálja mindenfajta emberi alkotás, az emberi alkotások és cselekedetek, az emberi viselkedés is. A jelek azért emberi produktumok, mert az ember egyrészt „megadja” a nekik megfelelő formát, amelyhez hozzárendeli a releváns tulajdonság státuszát, másrészt pedig hozzárendeli a jelentésüket, vagyis azt, hogy mi helyett mit fog használni, milyen tudást fog velük behelyettesíteni stb. Egyes jelek tartós szubsztanciában, mások pedig nem tartósban formálódnak. A fonikus jelek olyan produktumok, amelyeket az ember minden alkalommal „újból” és „újból” létrehoz. Az emberhez viszonyítva minden jel külső objektum, azaz nem létezik az emberben. Ez vonatkozik a nyelvi jelre is, a fonikusra és a grafikusra egyaránt. Az emberi agyban legfeljebb csak a jelek formájáról és képzéséről, illetve a hozzájuk rendelt jelentésről stb. szóló tudás internalizálódhat.

A nyelvi jel csak az előhívó jelszó, szimbólum funkciójában szerepelhet a kommunikációs folyamatban. Az ember belső információs univerzuma hasonlít a komputer memóriájához, amely bizonyos elv (elvek) szerint rendezett „dokumentumok” („fájlok”) halmazából („könyvtárból”) áll. Minden dokumentumnak neve, kódja, „kulcsa” van ahhoz, hogy megnyissa a dokumentum kapuját. Másképpen nem tudnánk azokat aktiválni, előhívni, igénybe venni a benne rejlő információs tartalmat a konkrét kommunikációs aktusban. Ezek a dokumentumok kognitív struktúrák, a szemantikai információ tartományai (doménjei). Ezek a különböző embereknél különbözőek mind mennyiségi, mind pedig minőségi szempontból is, tehát sohasem egyformák, és ezért az interakció folyamatában a partnerek között sokszor kommunikációs „alku” folyik különféle metainformációs szekvenciák segítségével (pl. *Mit jelent az?, Ez mivel kapcsolatos?, Hogy kell ezt érteni?, Mire gondolt?, Magyarozza meg?, Nem értem, miről van szó?, Ez mire hasonlít, mivel függ össze?* stb.), hogy a hiányzó információkat „pótolják”, kiegészítsék, megszüntessék belső nem tudásuk, szubjektív entrópiájuk állapotát a már ismert információk alapján. Miért van az, hogy az ember elolvas egy könyvet, tanulmányt, cikket vagy más jellegű szöveget és néha nem érti meg, hogy miről szól az adott olvasmány?

Például ahhoz, hogy a *szöglet* szó által takart, szimbolizált jelentést meg tudja érteni, azaz azonosítani tudja az a személy, aki ennek a jelentésnek nincs birtokában, meg kell neki magyarázni, azaz verbálisan „segíteni” kell őt abban, rávezetni, ráirányítani arra, hogy ő azoknak a jeleknek a segítségével, amelyekkel rendelkezik, és amelyek kognitív struktúráiban profilírozzák a megfelelő dokumentumot (dokumentumokat) vagy az azoknak megfelelő fragmentumot (fragmentumokat), létre tudja hozni „könyvtárában”, belső információs univerzumában új saját dokumentumát, s új kognitív struktúrát tudjon megalkotni. Tehát meg kell magyarázni neki a labdarúgást, annak célját, stratégiáját és szabályait, esetleg külön meg kell rajzolni neki a futballpályát stb. Így a számára ismert információk alapján képes lesz arra, hogy rekonstruálja, megalkossa, létrehozza az új kognitív struktúrát, új információs keretet, új dokumentumot, amelynek a neve,

kódja a *szöglet* szó lesz. Tehát a *szöglet* szó mint nyelvi jel maga nem jelent semmit (illetve csak annyit jelent, amiből áll). Ez csak előhívó jelszó, inger, kód-név, funkció. Amikor ezt a szót halljuk, aktiválódik bennünk a *szöglet* nevet viselő dokumentum, ha ilyennel rendelkezünk, ha pedig nem, akkor ez a szó nem mond nekünk semmit, mivel nincs mihez viszonyítanunk, nincs mit előhívnia, aktiválnia, esetleg csak többé vagy kevésbé meghatározott asszociációkat ébreszthet bennünk, de nem továbbít és nem is továbbíthat semmilyen alapinformációt, azaz az adekvát információt.

Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy lehetnek olyan esetek, amikor a vevő – nem tudatosan – olyan új dokumentumot hozhat létre, amely nem adekvát az adóéval, és ebben több tényező is szerepet játszhat, például a vevő percepciók rendszerének a tökéletlensége, aktuális belső érzelmi állapota, beállítódása, a szükséges mentális műveletek vevő által történő nem megfelelő végrehajtása, a csatornában fellépő zaj stb.

A fentiek tükrében azt láthatjuk, hogy a természetes nyelvek jelrendszerként történő felfogása értelmetlen. Hogyan sajátíthatnák el az emberek a jeleket? Hogyan létezhetnének azok az emberi agyban? Hogyan lehetne őket kifejezni (externalizálni)? A jeleknek az emberi agyban történő lokalizálása abszurdumnak tűnik. Legjobb esetben is azt mondhatjuk, hogy a természetes nyelvek a jelformák (névformák) rendszerei, amelyek valószínűleg az ember mentális terében absztrakt artikulémikus-fonikus és grafémikus jelformaként, jelképként rögzítődnek, materializálódnak. Így a nyelvi mechanizmusnak egyrészt olyan implicit (belső) grammatikával (szabályrendszerrel) kell rendelkeznie, amelynek alapján az ember képes létrehozni, megalkotni ezeket a belső jelformákat (névformákat), amelyek a belső információs univerzumot képező kognitív struktúrák (fragmentumok, dokumentumok) megnevezését szolgálják, másrészt pedig tartalmaznia kell a nyelvi mechanizmusnak az absztrakt névformákat alkotó alapösszetevők halmazát is. Természetesen az említett nyelvi mechanizmussal kapcsolatos tudással a megfelelő képesség (és készség is) párosul, amely lehetővé teszi e mechanizmus „működtetését”. Tehát a nyelv magában foglalja azt a tudást is, amely lehetővé teszi, hogy képesek vagyunk megérteni, létrehozni és realizálni az új (artikulémikus-fonikus és/vagy grafémikus) jelformákat is (Bańcerowski 2000: 352–7).

A nyelv az írott és a beszélt kifejezési képességen és készségen kívül funkciók tudással is rendelkezik. Ezenkívül a nyelv szemantikai és pragmatikai komponense a tiszta funkciók, azaz a morféma, a lexéma, a frazéma stb. jelentésére vonatkozó tudáson kívül, a megfelelő képességekkel kapcsolatos tudást is tartalmazza. Hozzá kell tenni azt is, hogy a szemantikai tudás közvetlenül érintkezik, kereszteződik, szemben áll a világról szóló tudással, vagy bizonyos mértékben fedi azt. A pragmatikai tudás viszont szorosan kapcsolódik a kultúrtudáshoz, különösképpen pedig a viselkedési szabályokhoz.

Az emberi agy, mint tudjuk, kb. 100 milliárd neuront tartalmaz, és minden neuron kb. 50 ezer kapcsolatot létesíthet más neuronokkal. Ezenkívül minden neuronnak rendkívül bonyolult belső struktúrája van. Összességében az emberi agy elképzelhetetlenül bonyolult kapcsolatok hálózatát képezi. Feltételezhetjük, hogy minden agyban egyrészt léteznek olyan kapcsolatok (kommunikációs vonalak,

kommunikációs pályák), amelyek a megfelelő genetikai programok következtében alakultak ki, másrészt pedig olyanok is, amelyek a szocializációs-kulturális, pedagógiai, képzési stb. folyamatok eredményeképpen jöttek létre.

Azt mondhatjuk, hogy az emberi elme azonos az emberi agyban létrejött tudással és a benne kialakult belső kommunikációs csatornákkal, amelyek az információ, a tudás rekonstruálását, létrehozását, feldolgozását szolgálják. Ezek a csatornák, valamint funkcionálási készségük többek között az ember úgynevezett gondolkodási képességét alkotják.

SZAKIRODALOM

- Bańczerowski Janusz 1994. Néhány megjegyzés a beszédmegértés modellálásáról. In: *Beszédkutatás '94*. MTA, Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 51–68.
- Bańczerowski Janusz 2001a. A nyelvtudomány paradigmái. *Nyr* 125: 1–29.
- Bańczerowski Janusz 2001b. Néhány megjegyzés a természetes nyelv fogalmának értelmezéséhez. *Nyr* 125: 282–6.
- Bańczerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. (Szerk. Nyomárkay István.) ELTE, BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest.
- Chomsky, N. 1962. *Syntactic Structures*. S-Gravenhag, Mouton.
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass. The M.I.T. Press.
- Chomsky, N. 1986. *Knowledge of Language*. New York/Westport, Conn./London, Praeger.
- Chomsky, N. 1995. *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass./London, The M.I.T. Press.
- Fife, J. 1994. Wykłady z gramatyki kognitywnej. In: H. Kardela (szerk.): *Podstawy gramatyki kognitywnej* Warszawa.
- A. O. Rorty (szerk.) 1980. Berkeley. Los Angeles. University of California Press.
- Grucza, Fr. 1983. *Zagadnienia metalingwistyki*. Lingwistyka – jej przedmiot, lingwistyka stosowana. Warszawa.
- Grucza, Fr. 1997. *Języki ludzkie a wyrażenia językowe, wiedza a informacja, mózg a umysł ludzki*. Podejścia kognitywne w lingwistyce, translatoryce i glottodydaktyce. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- Hymes, D. 1971. On Linguistic Theory, Communicative Competence and the Education of Disadvantaged Children. In: M.L. Wax, S. A. Diamind and F. O. Gearing (eds.): *Anthropologic Perspectives on Education*. New York, Basic Books. 51–66.
- Hymes, D. 1971. Competence and Performance in Linguistic Theory. In: R. Huxley and E. Ingram (eds.): *Acquisition of Language: Models and Methods*. London. Tavistock. 3–28.
- Paul, H. 1880. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle/S. (1. kiadás 1880).
- Schaff, A. 1972. *Gramatyka generatywna a koncepcja idei wrodzonych*. Książka i Wiedza. Warszawa. (Lásd még e könyvről B. J. által írt recenziót: *Nyelvtudományi Közlemények* 79. 1–2. sz., 342–6).

Bańczerowski Janusz

SUMMARY

*Bañcerowski, Janusz***The notion of natural language in paradigms of linguistics**

By the end of the 19th century, the innovation potential of the neogrammarians began to be exhausted. The inductionist paradigm that they represented and that was accompanied by historicism, positivism, evolutionism, and psychologism, was replaced in the first quarter of the 20th century by a new paradigm of linguistics called structuralism or verificationism, among other names. In terms of structuralist conceptions, language was regarded as an object (system of signs) that possesses far-reaching autonomy in the mental sphere of the language user but that may exist independently of man as well. The acknowledgement of the connection between language and language user was first proposed by Noam Chomsky who directed linguists' attention away from linguistic corpora and to what he called linguistic competence in the framework of the generative, or falsificationist, paradigm. It is only very recently that researchers' attention has increasingly turned toward the cognitive role of language, i.e., the role and functions language fulfils in the whole mental apparatus of man. In the cognitive theory of language, the notion of knowledge plays a crucial role. Knowledge is almost exclusively interpreted as being contained in various spoken or written linguistic expressions. This can be simply dismissed as an ontological fallacy. The author demonstrates that knowledge is a property that nobody can directly transmit to anybody else, and that this is why languages have been invented and are being used by people. In their interactions, people can transmit to one another nothing else but signals standing for knowledge, and more or less adequate signals at that. The linguistic sign merely figures in the process of communication as a cue or symbol. Knowledge can only be reconstructed or created on the basis of pieces of information obtained.